

Olaf Sild

Mõningaid vanu hauakive meie maalt

Über einige alte Grabsteine in Estland

(Referat)



Tartu 1928

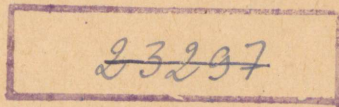
70643

Olaf Sild

Mõningaid vanu hauakive meie maalt

Über einige alte Grabsteine in Estland

(Referat)



Tartu 1928



A 6405¹¹

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
20643

Mõningaid vanu hauakive meie maalt.

Endisel ajal ei osatud vanust ajaloolisist mälestusmärkest küllaldaselt lugu pidada: praktilised silmapilksed huvid olid ka ajalooliste mälestusmärkide käsitlel mõõduandvad. Sellega on seletatav, et ka vanu hauakive sellest seisukohast käsitleti ja selle tagajärjel neist suur osa on hävinenud; neid on lõhutud ja tarvitatud majade ja treppide ja muu asjade ehituseks ja valmistuseks, tänavate jaoks ja mitmesugusteks alusteks, iseäranis kui mõned kirikud ja kabelid hävinesid ja kivid laiali veeti (nagu Tartu doomkirik ja vana Maarja kirik). Kõige enam vanu hauakive on säilinud vanades kirikutes, mis veel praegu tarvitusel, nagu Tallinna vanades kirikutes (siia tulevad juure arvata ka vanad kloostri-hauakivid „Via Appia“ Tallinna juures ja endise kloostri kohal, praeguste Koch'i aitade seintel ja mujal), Narva vanades kirikutes, Haapsalu praeguses linnakirikus, mõnedes maakirikutes ja üksikult juhtuval korral veel mujal.

Arusaadavalt kuluvad pealkäimise läbi niisugused kivid kiriku põrandates, nagu näit. hauakivid endises Rootsi, praeguses Saksa kirikus Narvas (rootsiaegsed hauakivid, mis minu teades veel avaldamata), osalt Tallinna Niguliste kirikus ja mujal. Hävinenud või lõhutud või rikutud on kive põranda parandamisel või uue põranda panemisel, paremal juhusel uue puupõranda alla jäädes. Sellestki selgub juba, kui tarvilik on mälestusmärkide registreerimine, joonistamine, kirjeldamine, pildistamine ja selle töö väljaandmine.

Sel ajal, kus mälestusmärkidega hoolimatult ümber käidi, ei hoolitud aga harilikult ka nende registreerimisest, joonistamisest, kirjeldamisest.

Meie maa vanadest hauakividest räägib juba Martin A s c h a n e u s, kes 1618 sõjaväe-õpetajana siinmaal oli, ja kirjeldab 20 hauakivi Pärnu Püha Risti kirikust ja 10 piiskoplikku hauakivi Tallinnast (peale selle leidub veel mõni üksik kirjeldus).

Kirjeldus on kohati puudulik. Algkiri on Stokholmi Muinsuskolleegiumi arhiivis (v. „Varia ad historiam et antiquitates Livoniae spectantia“, end. Liivimaa rüütelkonna raamatukogu nr. 37, praegu Riia riigiarhiivis). Suuremat huvi hakkasid üksikud tundma 18. ja 19. sajandi pöördest alates.

Riia kirikute ja Tallinna hauakirju sisaldab ka käsikiri end. Liivimaa rüütelkonna arhiivis (Msk. nr. 62), millest väljavõtteid tõi H. Hildebrandt (Sitz.-Berichte der Gesellschaft für Gesch. u. Alterth. 1874, lk. 44 jj.). Tähendatud hauakirjade-kogu autoriks peab N. Busch (Grabsteine im Dom zu Riga, 1896) Riia doomkooli professorit Christoph Zeigener'i († 1701), kuna selle hauakirjade-kogu omale ära kirjutas Riia doomkiriku õpetaja Christian Lauterbach († 1712).

Vanematest teerajajatest ja asjaarmastajates sel alal oleks iseäranis nimetada professor Johann Christoph Brotze Riias († 1823), kelle teostest siin nimetada tuleks „Sammlung versch. Liefländischer Monumente etc.“ 10 käsikirjalises köites (Riia linnaraamatukogus) ja Võnnu kihelkonna õpetaja Eduard Philipp Körber († 1846) oma käsikirjalise teosega 6 jaos (Õpetatud Eesti Seltsis hoiul): „Miscellen über vaterländische Alterthümer . . .“ (1802 jj.), millises teoses leidub palju vanade, (osalt nüüd juba kadunud) hauakivide joonistusi.

Uuematest töödest oleks nimetada Tallinna hauakivide kohta Nottbeck-Neumann, Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval, peatükk: Die Grabsteine Revals (Nottbeck'i kirjutatud 1899). Riia doomkiriku hauakivides olevat kirja esildavad A. Buchholtz (Denkmäler im Dom zu Riga, 1883) ja N. Busch (Grabsteine im Dom zu Riga, 1896). Buschholtz'i mainitud töö on tingitud asjaolust, et 1883 Riia doomkirikus päevavalgele toodi 1786. a. valmistatud laudpõranda alt vanu hauakive, mis välja tõsteti ja kirikuseintesse paigutati, kuna N. Busch'i teos on tingitud uuest hauakivide väljatõstmisest keskütte seadmise puhul 1894.

Vanu hauakive on vististi meie pool veel mõnes vanemas kirikus puupõranda all varjul, nagu Narva vanemas (vene-õigeusulistele üleantud) kirikus, vahest ka Tallinna praeguses ap.-õigeusu peakirikus, Tartu Jaani kirikus ja mujal. Narva vanema (vene-õigeusulistele üleantud) kiriku mõningaid hauakirju esildab H. J. Hansen, Die ehemalige deutsche Kirche zu Narva . . . (Beilage zum Sitzungsbericht der Narvaschen Alterthums-

Gesellschaft vom 13. October 1865, lk. 1, 13—15, vaata ka: XV Sitzung der Narvaschen Alterthums-Gesellschaft am 9. Februar 1866, lk. 6—8).



Pildistis 1. Narva katedraalis olev kivist. (Foto K. Noormägi.)

Peale tarvitusel olevate kirikute põrandatest päevavalgele toodud resp. toodavate vanade hauakivide ei või praegusel ajal suuremat lootust olla katolikuaegseid hauakive veel mujalt leida.

Siiski on ka mõned niisugused hauakivid meie juures viimastel aastatel leitud väljaspoolt tarvitusel olevaid kirikuid.

Ka meie kirikutes veel olevatest hauakividest on mõned m. t. veel avaldamata või mõnede kirjad interpreteerimata, nagu näit. mõned hauakivid Narva vanemates kirikutes.

Esildame siin kõige pealt **Narva** vanematest kirikutest mõningaid hauakirju, mis m. t. seni avaldamata resp. tõlgitsemata. Selle järele esildame vanemaid, suuremalt osalt katolikuaegseid, kive ja kirju, mis Usuteaduskonna muuseumis hoiul.

1. Narva vanemas kirikus (praeguses vene katedraalis) on praegu kivist massiivne ratasristikujuline hauamonument, mis enne kiriku kõrval väljas oli, mille ülemist ratakujulist osa moodustab Ristilöödu (krutsifiks); risti otsadel on evangelistide sümboolid (Matt., Johannes, Luukas, Markus). Monumendi alumisel osal on õuemärk. Kiri käib ringi risti-harude vahel ja lõpuosa on risti alumisel osal (sirgejooneliselt). Selle monumendi kohta tähendas Hansen 1865 (mainitud „Beilage's“ lk. 12 j.), et ta külastajate üldist tähelepanu äratavat, aga et kellegil korda ei olla läinud tema keerulist mungakirja tõlgitseda.

Petrow (Городъ Нарва, 1901) jutustab, et prof. Holodnjak Peterburist on sellest ristist koopia võtnud ja seletanud, et see monument on „doktor Pawel Wrede“ oma (lk. 412). Juba see nime ja ameti tõlgitsus näib ekslik olevat. Kiri on m. a. järgmine:

Ristilöödu kohal on: I. N. R. I., s. o. Jesus Nazarenus Rex Judaeorum. Ringkiri ristiharude vahel (alates ülevalt, paremalt poolt vaataja vaatekohalt) käib järgmiselt:

int Jar I ru^c rri · do
karf Pavel : Wedde¹⁾
: dac · na leare : int
q^oart : int hudernde

Monumendi all-otsas seisab veel:

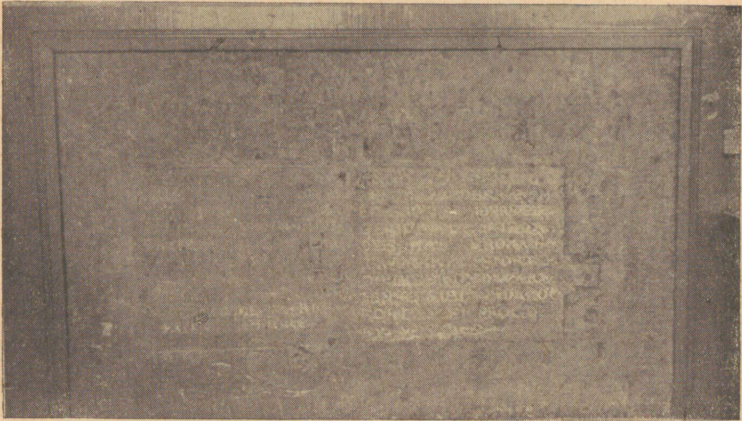
Siddet : got : nor : de sele.

1) Märk „~“ tähtede all tähendab, et need tähed on algkirjas üksteisega seotud ja ühte sulanud.

Tähendab: Inkarnatsiooni aastal 1521 suri Pael Wedde, päev pärast „Laetare“, kwartaalis, (päeval, mis nime kannab:) „Nurisejate keskel“¹⁾. Paluge Jumalat hinge eest.

See kivist on kõrge 2,15 mt., lai (ratta kohalt) 1,05 mt.²⁾.

2. Samas kirikus on viimasel ajal raami sees seinä külge kinnitatud abikaasade 2-veeruline rootsikeelne hauakiri, mis vahest on moodustanud ühe osa tervest hauakivist, mis ehk sisaldas ka abikaasade kujutised või nende vapid ja ehk mõne Püha kirja salmi.



P. 2. Narva katedraalis seinale paigutatud hauakivi. (Oma ülesvõte.)

Kiri on õige ära kulunud.

Loen ta järgmiselt³⁾:

Pahemal pool vaataja seisukohalt loeme:

1) „Laetare“-pühapäevale järgneva päeva evangeelium oli Joh. 2, 13—25 (Jeesus puhastab templit ja juudid on vihased ja nurisevad ja nõuavad ime-tähte). See esmaspäev kandiski nähtavasti selle evangeeliumi järele oma nime „Nurisejate keskel“, kuigi just selle päeva nimetus Grotefend'i juures puudub (Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit, I, lk. 53).

1521. aastal oli „Lätare“ 10. märtsil, surmapäev oleks sellega 11. märtsil.

2) Narva hauakivide suuruse mõõdud on siin märgitud stud. H. K i w i s t e andmetel, kes ka valmistas uue koopia Jaani kiriku II hauakivist. Rootsikeelsete kirjade tõlgitsemisel võlgnen tänu härra lektor N. Lindberg'ile ja härra prof. W. W i g e t'ile.

3) Püstjoonelised kriipsud sõnade rp. silpide vahel tähendavad ridade vahesid alg-esemel.

ANNO 16[43?] DEN 21 NOVEMBER I HERRANOM AFSOMNATE
 ÄHREBORNE AGTADE | OCH WÄLBETRODDER
 CLAES ERICHSON BLATMAN (rp. PLATMAN) PROVIANS
 OCH | RENTMÄSTARE ÖFWER | NARFWEN OCH · IWANO |
 GERAD GVD HWARE | HANS SIEL NÄDIG

(Aastal 16[43] 21. novembril uinus Issandas magama kõrgest-sündinud, kõrgeauline ja hästitoiminud Claes Eeriku poeg Blatman, proviant- ja rentmeister Narva ja Jaanlinna üle. Jumal olgu ta hingele armuline).

Paremal pool loeme:

ANNO 16 . . . DEN 10 A/G. | AFSOMNATE I HERRANOM |
 ÄHREBORNE GVDERVÖRDIGE OCH | DESAMA
 MATRONA HVS | FRV MARIA HENDRICH | DOTTER. GVD
 WARE | HENDES SIEL NÄDIG OCH | FORLÄNE EEN
 FRÖGDE | FVLL VËPSTÄNDELSE

(Aastal 16 10. augustil uinus Issandas magama kõrgest-sündinud, auvääriline ja . . . sellesama matroon abikaasa Marie Hendriku tütar. Jumal olgu ta hingele armuline ja andku rõõmust ülestõusmist).

Selle hauakivi kõrgus on (ühes raamiga) 0,95 mt., laius (ühes raamiga) 1,55 mt.

3. Narva v a n a s R o o t s i (praeguses Saksa Jaani) kirikus on praegu veel säilinud terve rida hauakive Rootsi ajast ilma puupõranda katteta peasissekäigu juures (vaata üldpildistis).

Olen neid kive vaadelnud, lugenud, kopeerinud¹⁾ ja osalt pildistanud ja pildistada lasknud (a. 1925, 1926, 1928). Ilma puupõranda katteta kive on praegu 11.

Peasissekäigust sisse minnes paremat kätt alustades on kivide järjekord järgmine:

Üldisest hauakivide reast aste madalamal on rootsikeelne kivi, märgitud nr. 6, a. 1648. Üleval ja all on kiri,

1) Tänu võlgnen kirjade kopeerimisel ka kirikumehelastele, kes mehaanilise paberkopeerimise varsti selgeks õppisid.



P. 3. Narva Jaani kirikus olevate hauakivide rida. (Foto K. Noormägi.)

keskel on ring, mille sees on 2 vapikilpi¹⁾, nende üle tähed I. H. S. H. M. P. D.²⁾.

Ringist paremal pool on 2 ristamisi-pandud surnuluud ja nende keskel surnupealuu, pahemal pool — liivakell.

Selle kivi pikkus on 2,80 mt., laius 1,90 mt.

1) Vappide üksikasjaline kirjeldus ilmub ligemal ajal eraldi.

2) S. o.: Jacet Hic. Sibi Hoc Morumentum Posuit Dedicavitque (Siin ta hingab. Ta seadis ja pühendas omale selle monumendi).

Ülemine kiri on:

JAGH HAFVER KEMPAT EEN GOOD | KAMP : JAGH HAFVER
FVLBORDAT LO | PET : JAGH HAVER HÄLLET TRONA | HÄREFTER
ÅR MIGH EÖRVARAT | RETFERDIGHETENES KRONA . HVIL | KA
HERREN MIGH GIFVA SKAL . PÅ THEN DAGEN : THEN
RETFERDIGE DOMAREN . 2 : TIM . 4.

(S. o.: Mina olen võidelnud head võitlust j. n. e. II Tim. 4, 7. 8.)

Alumine kiri käib järgmiselt:

HÄR VNDER LIGGER BEGRAFVEN | ÄHREBORNE OCH MAN-
HAFTIGE IONAS | SKRVF HS KNGZL . MAY^t I SVERGE FORDOM |
WÄLBESTELTER ARTTOLLERII CAPITEIN | HVILKEN I HERRANOM
SALIGEN AFSOMNADE | DEN 21 A/GVSTI . ÅR 1648 HÄR I
NARFVEN GVDH | FÖRLÄNE HONOM EEN FRÖGDEFVLL
V̇PSTÄNDELSE

(Siin all on maetud kõrgestsündinud ja mehelik Jonas Skruf, Rootsi kuningliku majesteedi endine hästimääratud artilleeria-kapten, kes õndsalt Issandas uinus magama 21. augustil 1648. a. siin Narvas. Jumal andku temale rõõmust ülestõusmist.)

4. II kivi, mis on märgitud nr. 17-ga, asub eelmise kivi otsas kiriku pinkide poole, alustades sirgejoonelist hauakivide rida, mida meie siin esildame, minnes kiriku lõunaküljest põhjakülje poole, s. o. paremalt poolt pahemale. Selle II kivi pikkus on 2,05 mt., laius 1,96 mt. Tal on rootsikeelne kiri, mis koosneb ülevalt allapoole 4 reast, mis on pea täiesti kustunud.

Kiri on tõenäoliselt järgmine:

.... DENNE STEN | TILKOMER ANTONIVS | ERICHSON
HEROCHS I NA[RFWA] | ÅR VÅR HERRES 1679.

(S. o.: See kivi kuulub Antonius Eeriku poeg Herochs'ile Narvas. Meie Issanda aastal 1679.)

5. Eelmise kõrval on kivi, mis kannab järgmist kirja:

CHRISTOPFER BECKBORG :
ANNA GOTTE :
GEHORT DIS ERBGRAB ZV

A^o: 1668

N^o: XI ❖

III kivi pikkus on 2,33 mt., laius 1,69 mt.

6. IV kivi ülemises osas on inglisea tiivadega. Keskel pärjakujuliselt ümbritsetud pinnal on 8 reas järgmine kiri:

DIESE | BEGREBNIS IST | HERR | HANNIS SCHWARZEN |
GEBÜRTIG AUS LUBECK | IHME UND SEINE | ERBEN
ERBLICH |
ANNO 1696.

Selle kirja all ristamisi-pandud surnuluud ja nende pealt ripub pael kirjaga:

NUN RUHE ICH VON ALLER ARBEIT.

IV kivi pikkus on 2,52 mt., laius 1,25 mt.

7. V kivi on eelmisele oma materjali ja kujutusviisi poolest väga sarnane. Märgitud: № 30. Aastaarv puudub. Päril üleval on kotkas väljasirutatud tiivadega.

Allpool on raudriide pealmine osa ja selle all 3 moorpead (üks kõrgemal, 2 tema all). Selle all kahelt poolt: H S¹) ja ristamisi-pandud surnuluud ühes surnupealuuga üleval nende vahel. Surnuluudelt ripub pael kirjaga:

ES GRUNET UND BLUET.

V kivi pikkus on 2,52 mt., laius 1,19 mt.

8. VI kivi ülemistes nurkades on 2 ingliti, allpool vahelmises ringis 2 näopilti vapi-embleemidega, selle all kiiver ristamisi-pandud mõõkadega ja kinnastega, ümbritsetud mitmeist lipest ja sõjalisist embleemest. Alumises ovaalis on saksakeelne kiri, millest ainult üksikud sõnad ja tähed veel loetavad on:

IHRO KONIGL . MAIESTÄT
UNTERS GNÄDIGSTEN HERRENS
GETR
[WOLBESTAL]LTER
HERR GEORG
ANNO 1686 (?)
SITZV̄G N̄N IWANGARD
SELIG ENTSCHLAFEN.

1) S. o.: Hic Sepultus (rp. Sepulti), tähendab: Siin on maetud.

Selle kirja all on jälle mõõkade pidemed ja muid sõja-
embleeme.

VI kivi pikkus on 2,25 mt., laius 1,77 mt.

9. VII kivi äärtel on ringkiri. Nurkades (ääreridadest
sisse poole) on nurgaringid ja nende vahel üleval ja all on
ovaalid kirjaga. Keskel on 8-nurk, selle sees 2 vapikilpi ühes
kiivritega. Ühelpool 8-nurgast on: ANNO ja selle all liivakell,
teisel pool 1671 ja selle all surnu pealuu.

Äärtē ringkiri on järgmine:

DIESER STEIN V̄ STÆT GEHÖRT DEM WOHLLEDLEN
GESTRENG | V̄ · MANFESTEN HFRRN LAVRENTz
W̄ NVMERS ERBGESESSEN AVF SAMESAR |
PFANDHATER Ds GUTHS MOVSEKATz VND
KAVGESITz | WOHLVERDIENEN BÜRGERMEISTER DIESER
STADT NARVÆ V̄ SEINEN ERBEN |

Kiri ülemises ovaalis:

DIE GERECHTEN WERDEN | WEGGERAFFT FVR DEM VNGLVCK |
VND DIE RICHTIG FUR SICH GEWANDELT | HABEN KOMMEN
ZUM FRIEDE UND RUHEN INN IHREN KAMMERN ESA 56

Kiri alumises ovaalis:

DIE GEPFLANTZET SIND IN | DEM HAVSE DES HERREN
WERDEN | IN DEN VORHÖFEN VNSERS | GOTTES GRÜNEN
PSA: 92

Nurgaringides on kirjad ja vastavad joonised:

- Üleval: 1. DIE ROSE FELT AB
2. MIT MIR INS GRAB
All: 3. DAS LICHT VERBREND
4. ZV GOTT ICH LEND.

VII kivi pikkus on 2,63 mt., laius 2,17 mt.

10. VIII kivi kannab numbrit 152. Kivi nurkades on ringides
evangelistide sümboolid ühes evangelistide nimetusega kontsentrü-

liste ringide vahel (üleval: S. MATTHEVS ja S. MARCVS, all S. JOHANNIS ja S. LVCAS). Keskel on ringis 2 vapikilpi kiivritega, all aastaarvuga 1630 ja järgmise ringkirjaga:

† DIESER STEIN UND STEDTE GEHORET H · HEINRICH
MORIAN UND SEINEN ERBEN.

Keskringist kõrgemal on järgmine kiri:

ICH BIN DIE AVFFERSTEHVNG VND DAS LEBEN | WER AN
MICH GLEVBET DER WIRDT LEBEN | OB ER GLEICH STVRBE
VND WER DA LEBET | VND GLEVBET AN MICH DER WIRDT
NIMMER | MEHR STERBEN · JOHANN · AM 11



P. 4. H. Morian'i hauakivi Narva Jaani kirikus. (Foto K. Noormägi.)

Alumine kiri on järgmine:

ICH WEIS DAS MEIN ERLOSER LEBET VNDT ER | WIRDT MICH
AVS DER ERDEN AVFFERWECKEN | VNDT WERDE MIT MEINER
HAVTT VMBGE | BEN WERDEN VNDT WERDE IN MEINEM |
FLEISCH GOTT SEHEN HIOB AM 19

Äärtel on järgmine 2- rp. 3-realine¹⁾ ringkiri:

ANNO 1634 DEN 14 JVNY IST | IN GOTT SEELIGLICH
 ENTSCHLAFFEN DER | EHRENVESTE ACHTBARE |
 VNDT WOLWEISE HERR HEINRICH MORIAN RAHTS |
 VERWANTER DIESER STADT || NARVA SEINES ALTERS
 60 JAHR DER SEELEN | GOTT GNEDIG SEY VND EINE |
 FROLIGHE AVFFERSTEHVNG VERLEIHEN WOLLE |||
 VMB CHRISTI WILLE[N]

VIII kivi pikkus on 2,35 mt., laius 1,83 mt.

11. IX kivi nurkades on evangelistide sümboolid (üleval: S. MATTEVS ja S. MARCVS, all S. LVCAS ja S. JOHANNES). Keskel on pärjakujuline ring, mille sees on 2 vapikilpi ühes kiivritega. Selle keskjoonise ülemise osa kõrval on kahelt poolt:

ANNO

1654.

Keskjoonise alumise osa kõrval:

HEUTE MIER

MORGEN DIER

Äärtel on ringkiri

DIESE STEIN UND STETT GEHO | RET DEN WOLEDLEN
 GESTRENGEN UESTEN UND | MANHAFTEN HANS
 CHRISTOPHER | UON TERMAW AUF LIPPA UND
 SEBINA ERBGESESEN ||

(II reas lõpurea all:) UND SEINEN ERBEN :

Ülemises ovaalis on:

APOCAL : XIV

SELIG SIND DIE TODTEN DIE IN DEM HERN | STERBEN UON
 NU AN JA DER GEIST SPRICHT | DAS SIE RUHEN VON IHRER
 ARBEIT DEN JHRE WERCK FOLGEN JHNEN NACH.

1) II rea algus on kahe püstjoonelise kriipsuga, III rea algus kolme püstjoonelise kriipsuga märgitud.

Alumises ovaalis loeme:

ANNO 16 DEN IST DER WOLEDLE GE
STRENGE VESTE UND MANHAFTE HANS CHRISTOPHER VON TER
MAW A/F LIPPA VND SEBINA ERBGESESEN IN GOT SELIGH
ENTSCHLÄFE

ANNO 16 DEN IST DIE WOLEDLE EHR UND UIEL
TUGENTSAME FRAW HELENA FOCK IST IN GOT SEH
LIGH ENTSCHLAFEN DERER SELEN GOT GENEDIGH SEY ·

IX kivi pikkus on 2,55 mt., laius 1,92 mt.

12. X kivi kannab numbrit 48 ja on osalt kulunud rootsi-
keelse kirjaga, mis järgmiselt käib:

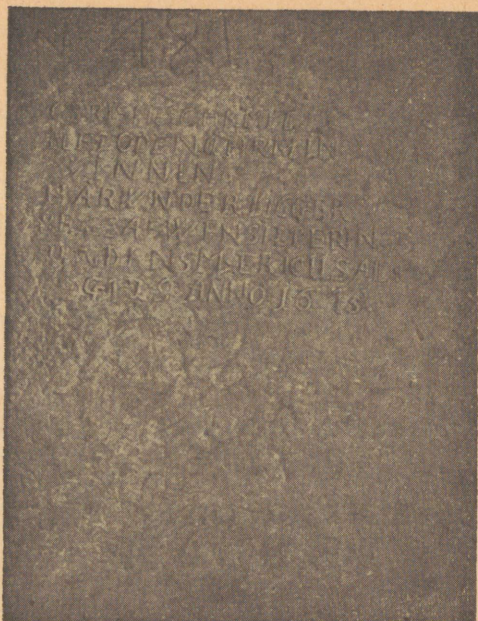
CHRISTUS ÄHR MIT LIF
DÖDEN ÄHR MIN
WINNING
HÄRWNDER LIGGER
BEGRAFWEN SULPERIN :
TENDENS M · ERICUS · AL :
[BO]GIVS ANNO 1675

(Kristus on mu elu ja surm on minu kasu. Siin all on maetud
superdent Ericus Al[bo]gius. Aastal 1675).

See X kivi on pikk 2,47 mt., lai 1,85 mt.

13. XI kivi on ümberpöördult hauakivide reas: alumise
otsaga altari poole, kuna kõik teised kivid praegu ülemise otsaga
altari poole on paigutatud. Kivi on märgitud numbriga 16 ja on
rootsikeelse kirjaga. Nurkades on näokujutis (ülemise otsa omad
on praegu suuremalt osalt purunenud). Keskel on pärjakujuline
reljeefring, mille sees on 2 kiivritega wapikilpi. Pahemal pool
ringi alumisest osast on liivakell, paremal pool surnu pealuu.

1) Kiviraiuja on nähtavasti sõnas „SUPERINTENDENS“ teise tähena
esmalt ekslikult „I“ teinud ja siis „U“ teise posti juure teinud, kuna „I“-pea
on alles jäänud. Sõnas „ALBOGIVS“ on silp „BO“ kivil kustunud. Albogius'e
surma-aastaks on seni (nähtavasti ekslikult) peetud 1678. Selles suhtes tohiks
hauakivil märgitud aastal 1675 muidugi loomulikult eesõigus olla ja tuleks
seda raamatutes vastavalt parandada.



P. 5. Narva ja Ingeri superdendi E. Albogius'e hauakivi. (Foto K. Noormägi.)

Äärtel leidub 2-realine kiri, mis kivi esimesel ja kolmandal küljel on osalt purunenud ja osalt kustunud.

Kirjast on säilinud :

. || LAGFÖRAREN · INGERMALAD · MEDH SIIN |
 HVSTRO ANNA SVES̄ DOTTER HWILKA AF || SOMPNAD E
 A 16 DEN 13 FEBR . . . 1646 || WY WETE AT WÅR FÖR-
 LOSSARE LEFWER | OCH SKAL OSS VPWÄKIA TIL EWINNER-
 LIGIT LYS ||

(. . . Ingeri kohtunik oma abikaasa Annaga, Sven' tütar, kes suri 13. veebr. 1646. Meie teame, et meie Lunastaja elab, kes meid ka üles äratab igawesele valgusele).

See XI kivi on pikk 2,13 mt., lai 1,73 mt.

Olgu veel tähendatud kõigi Narva praeguse Jaanikiriku kivide kirja kohta, et reljeff-tähed on kivil NrNr. 2. 3. 8. 10. 11; teistel kivil on tähed pinnasse vaotatud. Katedraali mainitud hauakivide tähed on reljeffsed.

See on ainult väikene osa selle kiriku endistest hauakividest, mis praegu Jaani kirikus veel näha on. Siin pidi olema tähtsaid kive, nagu näit. kuulsa Heinrich Stahl'i abikaasa († 1646) ja tema oma († 1657) hauakivi j. m.

14. Teatavasti oli Rootsi kirik pärast Narva vallutamist venelaste poolt Peeter I-se aegu esiteks vene rügemendikirikuks ja pühendati Aleksander Newskile. Sellest ajast on pärit hauatahvel, mis oli paigutatud kiriku välismüürisse ja üle lubjatud. Kirikunõuniku prov. Walter'i lahkkel vastutulekul võeti see tahvel 1926. a. välja ja puhastati ja pildistati ja paigutati siis jälle tagasi.

Selgus, et see on hauatahvel, arvatavasti kiriku kõrvale maetule, sest et kiriku ümbruses ka tol ajal veel matta võidi, nagu enamasti igalpool kiriku ümber ehk kõrval „kirikuaed“ oli.



P. 6. Venekeelne hauatahvel Narva Jaani kiriku välisseinal. (Oma ülesvõte.)

Kiri käib järgmiselt (niipalju seda veel lugeda saab):

1736

Лѣта [отъ Рожд. Хрис]това 1724 годъ іюня въ 14 день · преставися раба Божія А Матѳіева · жена Ф Бѣлогородскаго [крестьянина?] Назарѣва сына · Заподскаго · [из]ыдѣ сего свѣта · въ нѣтленный (?) · день пополунощи въ [годъ?] рожденія еіе 18 · въ супружи бѣ поживѣ 1 годъ и 4 мѣсяца, а погрѣбена 17 а при церкви благовѣ[рнаго] Александра Невскаго · 1)

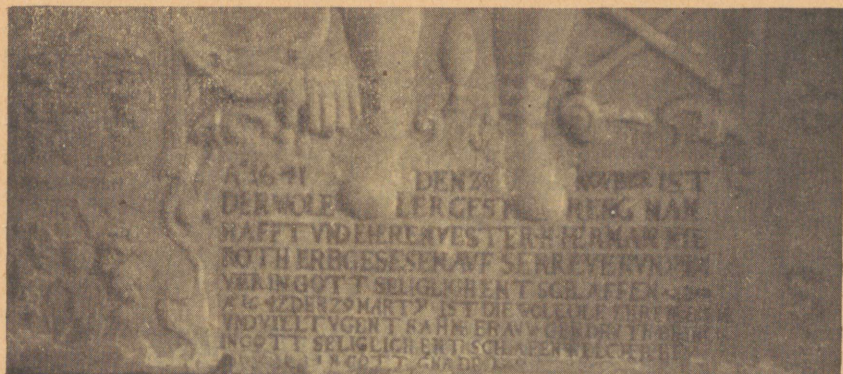
1) Võlgnen tänu härra prof. W. Martinson'ile abi eest selle kirja tõlgitsemisel.

15. Rootsi ajast on ka Usuteaduskonna muuseumis Herman Nieroth'i hauakivi aastast 1641 selle rüütli kujutise ja tema suguvõsa vappidega. See kivi oli enne Türi kirikus. Kivi pikkus on 2,29 mt., laius 1,56 mt.



P. 7. H. Nieroth'i hauakivi a. 1641 Usuteaduskonna muuseumis.
(Stud. E. Waldmann'i ülesvõtte ühenduses kunstn. E. Roosmani täiendusega.)

Pea kohal ovaalis on tundmatuks kulunud Püha kirja salm.
Jalgade juures on järgmine kiri:



P. 8. Kiri H. Nieroth'i hauakivil. (Oma ülesvõte.)

Kahelt poolt on suguvõsa vapid nimedega, ja nimelt on kujutatud rüütli

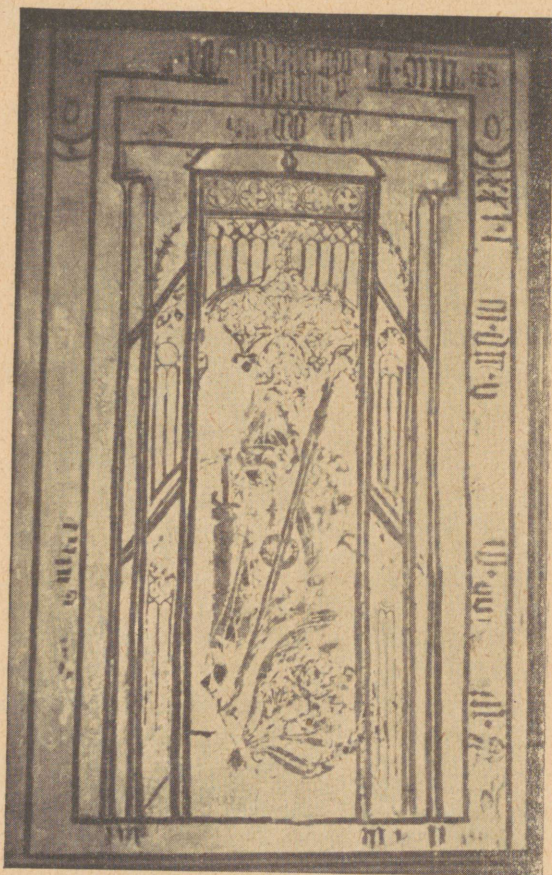
paremal käel:	pahemal käel:
HERMAN NIEROTH	GERDRVT BRINCK
GERDRVT METSTACKEN	ANNA SCHMOLLING
DIE TAVBEN	DIE METSTACKEN
DIE ZOEGEN	DIE ROTZEN
DIE GROTHVSEN	DIE ZOEGEN
DIE SALESSEN	DIE HASTFER
DIE GELSEN	DIE KAPPELN
DIE BVXHOVEDEN	DIE BLOMBERGEN

16 (ja 17). Hauakivi, mida kujutab pildistis 9 on pärit Haapsalust. Nende ridade kirjutaja otsis ta välja Haapsalu linnavalitsusemaja trepi-esiselt suvel 1925 enne oma ärasõitu ja nõutas linnapealt luba selle esise lõhkumiseks tingimusel, et omal kulul lasen uue esise asemele teha. Ühtlasi juhatati abiks linna arhitekt, kes oma peale võttis hauakivi trepi-esisest tsemendi alt väljavõtmise.

Selgus, et kivi on nii abras, et mingisugust tõstmist ei kannata, pealegi oli ta kohati tublisti ära pudenenud ja ära kulunud. Kivi väljatõstmine sündis arhitekti juhatusel nii õnnetult,

et kivi rebines enam kui 100 tükiks, mis ilma plaanita välja tõsteti! Kui ma sellest kuulda sain, palusin, et mulle need kivitükid Tartu järele saadetaks. Ei või ka siinkohal seda abi nimetamata jätta, mida Haapsalu köster härra Möll üles näitas, korraldades uue trepi-esise tegemist ja kivitükkide kogumist ja saatmist, mis muidu hoopis raskem oleks olnud.

Nende kivitükkide kokkuseadmise töö paistis peaaegu lootusetu olevat, kuna peale kõige muu vahe pealt ka veel palju tükkisid hoopis puudusid. Üle aasta töötasin, enne kui nii kaugele sain, et olemasolevad tükid m. a. õigele kohale olid paigutatud ja kivi pealispinnast selget kujutust võis saada.



P. 9. Haapsalu linnavalitsuse-maja esiselt päritov piiskoplik hauakivi Usuteaduskonna muuseumis. (Oma ülesvõte.)

Et kivi enamasti väikestest tükkidest koosnes, millel vahepealt ka tükkisid puudu oli, siis oli meie oludes ka tsementimine väga raske. See kõnesolev hauakivi on 2,7 mt. pikk ja 1,65 mt. lai; ta alguslik paksus ei ole teada, ühes raamiga on ta paksus praegu 0,17 mt.

Selle hauakivi joonised ja ilustused on võrreldes meie teiste hauakividega selle aja kohta haruldaselt peenikene töö, kuigi nüüd väga ära kulunud. Õppeülesandetäitja mineraloogia alal härra K. Duhmberg tunnistas selle kivimaterjali Saaremaalt päritolevaks.¹⁾ Kui seda hauakivi ligemalt vaatleme, näeme siin raamistikus piiskopikübarat rippuvate paeltega, kuna piiskopikepp ühele poole ja mõök teisele poole on paigutatud. Kõige all näib lillekimp olevat. Tähendab, meil on siin ühe Saaremaa-Läänemaa piiskopi hauakiviga tegemist, mis alguses muidugi asetus Haapsalu lossikirikus.²⁾

Meie kõnesoleva kivi tähestik on kahjuks väga puudulik, eriti ühest küljest. Kui meie olemasolevad tähed, tähtedekantsud ja puudevate tähtede ruumi kivil arvestame, saame järgneva kirja (kusjuures kandilistes klamrites on märgitud sõnad ja tähed, mis praegu kivil puuduvad, kuid mis kivil meie oletuse järele on kord seisnud):

**A · MCCC | xxi · m[ar]cii · die · v[ig]es · tert]io ·
 obi[t · do]m · | h[a]rtu[ng · venerabil · p]at[er ·] |
 [h]u[in[s ·] o[s]ilien[sis · ecclie · ep]ūs ac dom ·
 [ora · pr]o · eo ·**

(S. o.: Aastal 1321 23. märtsil suri isand Hartung, auvääriline isa, selle Saaremaa kiriku piiskopp ja isand. Palu tema eest.)

Selle kirja tõlgitsemisega sobib hästi asjalugu, et Hartung'i surma-aasta ja kuupäev ei ole seni teada olnud; järelduste põhjal

1) Kuna ühe teise palju raskema kivi (v. pildistis 16) püstiajamine seina külge kinnitamiseks libedasti läks, juhtus selle palju kergema kivi püstiajamisel kurvastav õnnetus ekspresskontori vastutusel töötavatel ekspressidel põhjustel, mis muuseumist ei olenenu.

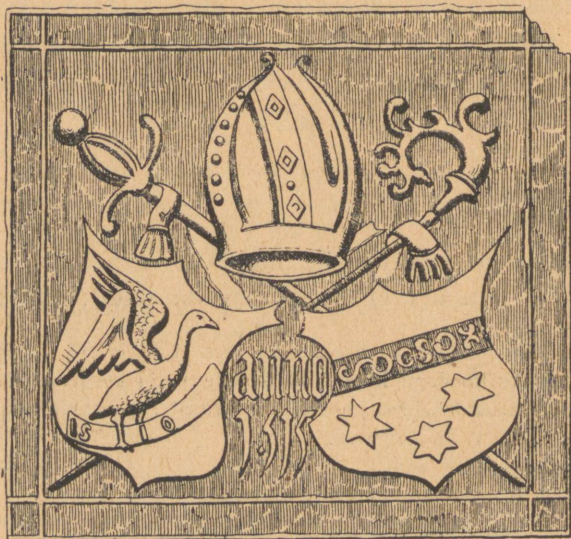
2) Pärastpoole oli Saaremaa-Läänemaa piiskoppidel teistsugune kombinatsioon tarvitusel piiskopikübara, piiskopikepi ja mõõga asetamisel, nagu meie seda näit. näeme piiskopp Johannes Orgies'e mälestustahvil Keina kiriku ukse kohal (2 piiskopikeppi on ristamisi pandud läbi piiskopikübara) ja Johannes Kyvel'i mälestuskivil Haapsalu lossi värava kohal (mõök ja piiskopikepp on ristamisi pandud; piiskopikübar lebab nende ristituse kohal; selle all

pidi ta surnud olema 1320 või 1321. Viimane tema nimel antud dokument on dateeritud 23./VIII. 1320 (L. U. B. III. 676), milles Hartung volitab oma skolaari oma saadikuna paavsti ees kaebtust tõstma ordumeistri ja ordumeeste jätkuvate vägivalletegude pärast piiskopile, kapitlile, kristlusele ja kristlastele. Kiri kannab juriidilist iseloomu.

3./III. 1322 nimetas paavst Johannes XXII temale järeltulija Tartu doomhärria Jakobus'e isikus (L. U. B. 2778). Sellest kirjast selgub, et Saaremaal piiskopijärg on kauemat aega juba vakantne olnud (dudum . . . solatio destituta . . . vacatio diutina). Et uuele valitud piiskopile kinnitust saada, peavad valitu ja doomkapitli esindajad Rooma reisima, sest et Riia peapiiskopp, kes valimist peaks kinnitama, sel ajal Roomas viibib. Roomas astub valitu tagasi, paavstile jättes nimetamise õiguse j. n. e. Nende kirjade põhjal võiksid arvesse tulla surma-aastatena 1320 ja 1321 (vaevalt ehk ka veel 1322). Eubel, Hierarchia catholica medii aevi, II trükk 1913, lk. 379, nimetab surma-aastaks 1320.

on 2 kilpi: üks piiskopkonna õuemärgiga (kotkas), teine piiskopi isikliku õuemärgiga, siis veel aastaarv 1515 (v. pildistis 10).

Pärastpoole oli piiskopi-hauakividel enamasti ka piiskopikujutis, nii juba Saaremaa piiskopi, Johannes Schutte († 1438) hauakivil (Körper'i juures m. t.).



P. 10. Piiskopp Kyveli ameti-embleemid mälestuskivil a. 1515 Haapsalu lossi värava kohal.

Hartung (rp. Hartungus, Garttung, Garttungus) oli enne piiskopiks-saamist Saaremaa-Läänemaa doombärri ja niisugusena võttis ta osa 1302. a. ühes Saaremaa-Läänemaa piiskopi Konrad I-ga vahekohtust, mida pidas Riia peapiiskopp Isarnus tüli puhul Saaremaa piiskopi ja ordu vahel. 1309 on ta samas ametis (L. U. B. Reg. 724).

Pärast Konrad I-st sai ta piiskopiks. Piiskopp Konrad I-se surma-aasta ja kuupäev ei ole täpselt teada¹⁾.

1312. 27./II. lepib Hartung juba piiskopina ühes oma vasallidega kokku Riia linnaga sündinud tapmiste ja ekstsesside pärast (L. U. B. 637). 1313. 15./VI. manitsevad Tallinna piiskopp Henricus ja Saaremaa piiskopp Hartungus, Tallinna asevalitseja Ago Saxison, Daani vasallid ja Saaremaa vasallid Saksa ordu, et ta Riiaga rahu teeks (L. U. B. 644) ja niisamuti ka Riia linna, et ta orduga rahu teeks (L. U. B. 645).

1319 15./VI. on jälle riiglastega kokkulepe Riias sündinud tapmiste pärast. See dokument on kirjutatud piiskopp Hartung'i poolt ja nimelt tema pontifikaadi IX aastal. Siit järgneb, et ta 1310. a. II poolel (pärast 15. juunit) piiskopiks sai. Arvatavast suri Konrad I 1310, I poolel.

Nimetatud olgu veel, et Hartung'i pitser on säilinud mainitud kirjade külge riputatuna, mis on ära trükitud L. U. B. 644 ja 645 (v. Briefflade IV, tab. 36, nr. 4).

Pitser kujutab enesest teravat ovaali, milles seisab piiskopp konsoolil, tõstes parema käe õnnistuseks püsti, kuna ta pahemal käel hoiab piiskopikeppi.

1) Haapsalu lossikirikus on veel praegu hauakivi killud, milliseid kokku seades saame järgmise kirja:



P. 11. Hinricus'e ja Conrad'i hauakiviosad Haapsalu lossikirikus.
(Stud. Fr. Wann'i joonise järele.)

S. o.: Siin puhkavad Hinricus (II) ja Conrad (I) Saaremaa (kiriku) piiskopid. Seda kildu, kus arvatavasti surma-aasta seisis, ei ole aga kahjuks säilinud.



P. 12. Piiskopp Garttungh'i pitser. (Brieflade' järele.)

Pitseri kiri on järgmine:

S' GARTTVNGHI · DEI · GRA · EPISCOPI · ECCE · OSILIEN ·

(S. o.: Garttungh'i, Jumala armust Saaremaa kiriku piiskopi pitser).

18—20. Edasi esildame vanu **Tartu** hauakive. Tartu doomkiriku varemetest oli juba varem leitud hauakivi, mida kujutab pildistis Nr. 13, ülikooli raamatukogu assistendi O. Freymuth'i kaevamise puhul 1925 doomvaremetes tuli ilmsiks IV põhjapoolse keskpiida ligidusest Nr. 14 ja põhjapoolse kõrvalloovi teisel küljel Nr. 15. Nad on teatavas sügavuses praegusest mullapinnast kiriku pöranda pinnal, nagu harilikult hauakive asetati, kuigi nad olid 5—7 sm. võrra sügavamale vajunud arvatavast pörandast (v. Ajalooline ajakiri, 1926, Nr. 1, lk. 28 j.) Umbes 90 sm. sügavuses pildistatud hauakivi Nr. 14 all oli luukere, millel ülemine osa puudus, ja Nr. 15 all terve luukere umbes samas sügavuses. Mõlemal korral on ehk tegemist teistkordse matmisega. Need 3 kivi on kõik ühesuurused; nad on neljanurgelised, iga külg 0,8 m. pikk. Kivid on Usuteaduskonna muuseumis, nagu neile siin järgnevadki.



P. 13. Nicolaus Teruere' hauakivi
Usuteaduskonna muuseumis. (Oma
ülesvõte.)



P. 14. Wilhelm Uequeure' haua-
kiwi Usuteaduskonna muuseumis.
(Oma ülesvõte.)



P. 15. Tylleman Mattie' hauakivi Usuteaduskonna muuseumis. (Oma ülesvõte.)

Mainitud kivide kirjad¹⁾ on järgmised:

Pildistis 13 sisaldab järgmist kirja:

nicolaus teruere (rp. **ieruere**; „ueuere“ lugeda on tähtede kuju
pärast raskendatud, enamini läheks siis juba „uruere“).

1) Kuna suurem osa neist ja järgnevate kivide kirjust on väga ära kulu-
nud, on säilinud märgatavad kirjad ja joonised värvitud, et neid saaks selge-
mini pildistada ja et nad võiksid õppevahendiks olla paleograafilistel ja epigraa-
filistel harjutustel üliõpilastele. Punkt 18—20. 22. 23 nimetatud kivide koopiad
ja pildistised saatsin oma tõlgitsusega järelproovimiseks Hamburgi ülikooli
ajaloo muuseumi juhatusele. Võlgnen tänu lahke vastutuleku eest.

Pildistis 14:

wilhelmi :
uefeuere (rp. ueheuere).

Kuna tähtede osad murtud on, osutub otsustavaks õieti see, kuidas neid murtud osasid tuleb rekonstrueerida.

Genetivus „wilhelmi“ tuleb nii mõista, et see haud kuulub Wilhelmile.

Pildistis 15:

tyllem[an] mattie

See kivi on iseäranis ära kulunud ja lõhkenud. Ta tsemenditi Usuteaduskonna muuseumis kokku.

Paari tähe pind on kaduma läinud. Mainitud rea all on olnud veel mingi teine lühem rida, mis aga on peaaegu täiesti kustunud.

Nagu näeme, on nende kirjade sisu hoopis lihtne sisaldades ainult maetu nime. Tähtede kuju järele otsustades kuuluvad nad 15. sajandisse¹⁾.

21. Hauakivi, mida kujutab pildistis 16, oli unustusse jäädes tähetorni taga aja jooksul pehme maa sisse vajunud ja kaevati välja nende ridade kirjutaja poolt usuteaduskonna üliõpilaste abiga kevadel 1925. Kuna kivi pehme maa sees oli, on mitmed sõnad ja tähed kustunud. Vaadeldes Tartu vanade hauakivide joonistusi Körber'i juures (m. t.) läks varsti korda seda hauakivi samastada Ottemar Dole omaga, kes oli Tartu doomkiriku vikaar ja suri 1454, 14. märtsil, kelle hauakivist Arbusov (Livlands Geistlichkeit...) ütleb lk. 631: „der Grabstein im Dom zu Dorpat ist nicht erhalten“.

Selle hauakivi kiri käib järgmiselt, kui arvestame ka Körber'i joonistust (m. t. V, lk. 391 a.):

**Anno : dn[is] : M : CCCC : l iiii] : p[ro]die : idus : marcii :
obii(t) | [dms] : ottemar d[ole] vicarius : huj • ecclie :
or(ate) p(ro) eo²⁾**

(s. o.: Issanda aastal 1454, 14. märtsil suri isand Ottemar Dole, selle kiriku vikaar. Paluge tema eest).

1) Nähtavasti olid doomkiriku põhjapoolses külglöövis vähem-silmapaistvad võhikud, lõunapoolses külglöövis vähem-silmapaistvad vaimulikud maetud, kuna ligemale altari-ruumile silmapaistvamaid isikuid ja altariruumis kõige tähtsamaid maeti.

2) Kuna nurgeliste klamritesse paigutatakse need tähed ja sõnad, mis kivil praegu puuduvad, kuid oletuse järele seal kord on seisnud, paigutatakse ümargustesse klamritesse tähed ja sõnad, mis kivil ülepea on puudunud.



P. 16. Ottemar Dole' hauakivi Usuteaduskonna muuseumis.
(Stud. E. Waldmann'i ülesvõtte.)

See hauakivi on pikk 2,65 mt., lai 1,75 mt., paks 0,23 mt. (ilma raamita).

22. Hauakivi, mida kujutab pildistis Nr. 17 tuli ilmsiks, kui 1927. aastal ülikooli raamatukogu juurehitise puhul lubja-aku tehti; sel puhul on kivi, mis ehk ka juba varem oli katkine, nähtavasti veel enam katki lõõdnud. Kuid ühe poole kivi tükid on kõik alles ja käivad kõik ilusti kergesti kokku (nad seati härra assistent Freymuth'i poolt Usuteaduskonna muuseumis kokku). Puudujäänud osast olid aga ainult üksikud tükid (millede kohalepanek juba raskem oli, mille kallal töötas Muuseumi abijõud stud. Kr. Waldmann).

Iseenesest võidi oletada, et puudujäänud tükke võiks veel

leiduda seal, kus lubjaauk seisis, kuigi karta oli, et lubjaaugu tegemisel tükke on täiesti purustatud ja et ehk ka olemasolevaid paekivi tükke on lubi söönud. Igatahes otsustasime, nii pea kui juurehitis lõpule viidud ja enne kui lubjaauk kinni aetud, hauakivi koht läbi vaadata ja ka veel kaugemale avada, sest käesoleva hauakivi osadega on ka veel teiste naabruses olevate hauakivide tükke välja tõstetud, millest selgub, et ka selle kivi ümbruses veel teisi hauakive oli, millised tuleks ka avada. Sel teel saaks ka kindlmaid andmeid kiriku tõelise põranda kohta.

Arusaamatuse tõttu oli lubjaauk oktoobri alul 1928 kinni aetud ilma erilise läbivaatamiseta.

Usuteaduskonna muuseumi juhataja poolt selle järele korraldatud kaevamisel leidis selle muuseumi abijõud lubjaaugust eemale lähtudes veel mõningaid otsitava kivi tükke ja peale selle surnupealu koosseisva lõualuuga, millede vahel leidusid veel 4 palvehelmet (nähtavasti on palvehelmed kaela ümber rippunud ja siis leitud asendisse sattunud). Pealuu on pahemalt küljelt enam kui 1 tolli pikkuselt läbi löödud mingi terava riistaga. Pealuu asend oli näoga altari poole umbes samas sügavuses kui eelpoolmainitud 4-nurgeliste väikeste kivide all leitud pealuud. Prof. dr. med. Sommer'i arvates on pealuu omanik umbes 40—50 aastane olnud, mullas on pealuu mitu sada aastat lamanud¹⁾.

On tõenäolik, et meil siin vikaar Nicolaus Moller'i enese pealuuga tegemist on²⁾. Selle hauakivi asukoht oli lõunapoolses kõrvallöövis.

Selle hauakivi keskel on **karikas** kujutatud (preestriameti sümbolina) ja selle all **kirves** ja tähed **n** ühelt poolt, teiselt poolt **m** (hauaomaniku Nicolaus Moller'i nime initialsid). Nurrkades on evangelistide sümbolid.

Kivi pikkus on 2,39 mt., laius 1,29 mt.

Hauakivi kiri 4-jal äärel (viimasel äärel on kiri lõpul 2- rp. 3-realine) on järgmine, nii palju seda praegu olemas on (uuesti juureleitud tükke arvestades):

1) Haav pealuus võiks eluajal löödud olla, nagu prof. Sommer oletab, oleks aga ka iseenesest mõeldav, et ta haudade rüüstamisel või avamisel on tekitatud.

2) Samal kaevamisel leiti veel 1 väikene roostetanud Rootsi raha a. 1667, kuna päev enne seda leiti väikene Rootsi raha a. 1666. Kõik leitud esemed on Usuteaduskonna muuseumis.



P. 17. Nicolaus Moller'i hauakivi Usuteaduskonna muuseumis.
(M. Roosman'i ja W. Mõttus'e joonise järel.)

[a ·] d · | 1 · 5 · 1 · 2 .² die [a]pr[il]is · f[er]ia ·] s[er]a ob[it]it |
nicola⁹ | moller · eccle · tarpat · sum' · vicarius · cuius |
aia req[ui]escat · in || pace

(Issanda aastal 1512, [aprilli kuu] 2. päeval, reedil, suri Nicolaus-Moller, Tartu kiriku ülemvikaar, kelle hing hingaku rahus).

1512. 2. april oli tõepoolest reedisel päeval.

„Vikaar Nicolaus“ esineb Tartu doomkirikus 1500 (v. L. U. B. II. 1 nr. 914), teda nimetatakse „meister“ ja tali

on suhteid Riiga¹⁾. Riias kohtame palju Molleri nimelisi, nii ka „meister Johan Moller“ L. U. B. II. 1. 109 (a. 1495 ja 1496). Ka Tartus esineb XV a. s. lõpu poole „meister Moller“ (rp. Joannes Molitor). Ka hauakivi omanik on nähtavasti „meister“.

Tähendab, et on tõenäoline, et Tartu doomkiriku vikaar „meister Nicolaus“ on sama isik, mis on Tartu doomkiriku vikaar Nicolaus Moller²⁾.



P. 18. Elyzabet'i hauakivi osa Usuteaduskonna muuseumis.
(W. Möttus'e joonise järel.)

1) Urkundenbuch'is ei ole see kiri täielikult ära trükitud, kuid ka originaalis ei esine selle „vikaar Nicolaus'e“ liignimi, nagu Riia linnabibliotekaar härra Dr. N. Busch lahkesti teatab; küll selgub ka sellest kirjast, et vikaar Nicolaus just doomkiriku vikaar oli („unser Kercken vicarius unde prediker“, kirjutab piiskopp temast).

2) See hauakivi 16. aastasajast räägib kirikupõranda tõstmise teooria vastu, mille järel hiljemalt 1475 oli olemas uus kõrgem põrand doomkirikus, kuna see hauakivi tõenduseks oleks, et ka pärast 1500. a. maeti ikka veel vanale põrandale, millest järeldama peaks, et uut kõrgemat põrandat nähtavasti ülepea ei ole olnud. Muidugi käib see vastuväide ainult põranda kohta, mitte teooria muu osade kohta.

23. Hauakivil, mida kujutab pildistis 18, on osasid puudus. Olemasolevad osad olid, enne kui nad Usuteaduskonna muuseumi toodi, ülikooli raamatukogus.

Kivil on praegu näha naisterahva kujutis ja õuemärk, mis Löwenwolde'de omale sarnaneb. Kivil olevast kaksikkaarest peab järeldama, et siin oli ka veel teise isiku kujutis ja et kiri kivi äärtel käis vastavalt 2 isiku kohta. Kivi pikkus on umbes 2,80 mt, algupärane laius umbes 2,08 mt.

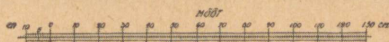
Praegustel osadel olev kiri käib järgmiselt:

**Anno domini · M el | yzabet
philippi jacobi ·**

Tähtede kuju järele on kivi 15. a. sajast.

* * *

24. Ülikooli raamatukogus hoiti seni alles Tartu piiskopi Hinricus de Velde hauakivi (1378. a.), mis juba õige kõdunenud ja lõhestunud oli. Raamatukogu ümberehitusel pidi kivi sealt kõrvaldatama.



P. 19. Piiskopp Hinricus de Uelde' hauakivi Usuteaduskonna muuseumis.
(M. Roosman'i joonise järele.)

Liigutamisel ja tõstmisel murdusid osad täiesti, ka pealispind murenes suurel määral, nii palju seda veel oli olemas. Kivi saadeti Usuteaduskonna muuseumi. Muuseumi abijõud korjas ärapudenenud pealispinna tükid kokku, mis siis kivi külge liideti (tsemendi ja klaas-segu abil), kuna suured tükid tulevad kokku tsementida.

Körberi juures on terve kivi joonis olemas, mida praegusel joonisel punktiirjoontega on arvestatud.

Kiri käib ringis ja on järgmine:

[ano ◇ dni ◇ m ◇ ecc ◇ septuagiesimo ◇ [ottavo ◇ o ◇
 dus ◇ hi[nri]cus ◇ eps ◇ orate ◇ pro ◇ eo ◇

(teiselt real on lisandus nimele:)

nō ◇ de ◇ uelde.

Ringi sees kübar, mõök ja õuemärk (põdra sarved).

Kivi pikkus on 2,56 mt., laius ülevalt umbes 1,58 mt., alt 1,31 mt.

25. 26. Õ. E. S-i poolt on Usuteaduskonna Muuseumile veel 2 hauakivi üle antud. Üks neist (nimelt terve kivi) on Körber'i juures (m. t. V, lk. 401) joonistatud. Kivi praegune kuju on meie pildistisel näha. Kivi on pikk (ilma raamita) 2,23 mt., lai 1,55 mt.

Keskel on kiiver vapi-kilbiga (karu kujutisega). Nurkades on ringides evangelistide sümbolid (ingel, kotkas, lõvi, härg).

Kiri äärtel on järgmine:

Anno · dni · MCCCC^[a] | lx · q̄rta · iul[ij] obiit ·
 he[idenric]us | savyerve · vasall' | h · instituit ·
 statione · corpis xpi · q̄ntif.

S. o.: Issanda aastal 1460, 4. juulil, suri vasall Heidenricus Savyerve. Ta seadis selle (paiga) Issanda ihu rahu kohaks.

Nähtavasti on mõte see, et see paik on määratud niisuguse hingusrahu paigaks, millise rahu saavutas meile Issanda ihu, olles ise surma-hinguses¹⁾.

1) Körber'i ja Brotze selle koha seletus on liiga kunstlik ja vähe tõenäoline (Körber'i juures, m. t.).



P. 20. Heidenriicus Sauyerue hauakivi.
(Usuteaduskonna muuseumile üle antud. Oma ülesvõte.)

Õ. E. S-i teine kivi on ainult kiviosa, kuigi kaunis suur¹⁾, aga vähese kirja-osaga. Ei ole korda läinud, selle kivi joonist Körber'i juures leida.

Kivil praegu olevad sõnad ja tähed on järgmised:

Anno · dni · m |

 der · god · gn(ade)

*

Kui meie pilku tagasi heidame nendele võrdlemisi vähestele hauakividele, mida meie siin oleme käsitletud, ei saa meie eitada, et ka sarnase ala uurimisel on oma tähendus, ja seda mitte ainult hauakivide omanikkude järeltulijate ja sugulaste kohta.

1) Kõige pikemast kohast 1,75 mt., kõige laiemast kohast 1,51 mt.

*



P. 21. Teadmatu naisterahva hauakivi osa.
(Usuteaduskonna muuseumile üle antud. Oma ülesvõte.)

Nii annab vaadeldud hauakivide kiri meile mõnda paleograafilist materjali vastava aja kohta (14.—17. a. s.). Neist hauakivist saame teateid siin esinevate vappide ja embleemide kohta, hauakivide kaunistusviiside ja kujundusviiside kohta sel ajal. Sisult saame mõningaid genealoogilisi ja ajaloolisi andmeid, osalt niisuguseid, mida mujalt kuskilt enam ei saaks, nagu piiskopp Hartung'i surma-aasta ja ehk ka kuupäeva kohta, superdent Albogius'e surma aasta kohta, pormeister Nummers'i, raehärra Morian'i, Pael Wedde, Claes Blatman'i j. t. kohta.

Nicolaus Moller'i hauakivi aitab lahendada probleemi Tartu doomkiriku ümberehituse rp. ümberehituse-viisi kohta. Oma ette on nad kõik mineviku ja ajaloo mälestusmärgid ja sellelt seisukohalt väärivad tähelepanu eriti ka rootsikeelsed hauakirjad, ei puudu tähendus isegi väiksel venekeelsel hauatahvliil Jaani kiriku välisseinas.

Über einige alte Grabsteine in Estland.

Estländische und livländische Grabsteine beschreibt schon Martin Aschaneus im Jahre 1618, sodann der Verfasser (vielleicht Christoph Zeigener † 1701) des Manuskripts Nr. 62 des ehemaligen Archivs der livländischen Ritterschaft.

Aus dem Anfang des 19. Jahrhunderts sind vor allem Johann Christoph Brotze († 1823) und Eduard Philipp Körber († 1846) zu nennen. Von den späteren Forschern kommen besonders in Betracht: Nottbeck-Neumann, A. Buchholtz, N. Busch und H. J. Hansen. Die diesbezüglichen Schriften der genannten Forscher sind im Text angeführt.

In der vorliegenden Arbeit sind folgende Grabsteine und Grabinschriften behandelt worden:

In dem Abschnitt **1—13** sind bisher unveröffentlichte schwedische und deutsche Grabinschriften aus den beiden ältesten Kirchen in Narva angeführt, und zwar befinden sich die beiden ersten Grabsteine (eigentlich Steinmonument und Teil eines Grabsteines, cf. Abbild. 1 und 2) in der russischen Kathedrale, die ursprünglich eine katholische Kirche gewesen ist. Die Grabsteine unter **3—13** befinden sich in der jetzigen deutschen St. Johanniskirche, die ursprünglich die schwedische Domkirche in Narva gewesen ist.

Unter **14** ist die russische Inschrift einer kleinen Grabtafel (Abb. 6) angeführt, welche sich jetzt in der Aussenwand der St. Johanniskirche in Narva befindet.

Die Inschriften sind im Text verzeichnet und bedürfen keiner weiteren Erklärung. Das Steinmonument in der Kathedrale stammt aus dem Jahre 1521, die übrigen Steine dieses Abschnittes aus dem 17. Jahrhundert (das genaue Jahr ist für jeden Stein im Text angegeben), die Grabtafel aus dem Jahre 1724 (rp. 1736).

Unter der Nummer **15** ist ein Grabstein aus Türi (Turgel) aus dem Jahre 1641 mit 16 Wappenschildern (unter ihnen, wie es scheint, ein paar bisher unbekante) abgebildet (Abb. 7 und 8).

Es folgt (Nr. **16** und **17**; Abb. 9—12) die Darstellung eines aus abgebröckelten Bruchstücken zusammengestellten, bisher unbekanntem bischöflichen Steines aus Haapsalu (Hapsal) aus dem Jahre 1321, wobei auch Bruchteile eines anderen hapsalschen bischöflichen Steines erwähnt und abgebildet werden.

In dem Abschnitt **18—26** (Abb. 13—21) ist die Rede von Grabsteinen, die aus Tartu (Dorpat) stammen. Zum Teil sind es solche Steine, die in den letzten Jahren erst gefunden (18—20, 22; Abb. 13—15, 17) rp. wieder aufgefunden (21; Abb. 16) worden sind, zum Teil solche, deren Inschriften, so viel davon noch vorhanden ist, vor gänzlicher Abbröckelung geschützt werden mussten (24; Abb. 19) rp. durch entsprechende Darstellung und Abbildung erhalten (23, 26; Abb. 18 und 21) oder in einer von der bisherigen Erklärungsweise zum Teil abweichenden Weise interpretiert werden mussten (25; Abb. 20). Die in diesem Abschnitt (18—26) genannten Grabsteine stammen aus dem 14.—16. Jahrhundert (die meisten von ihnen stammen aus dem 15. Jahrhundert).

Die Grabsteine 15—26 befinden sich zurzeit im Theologischen Museum in Tartu.

Der Verfasser spricht allen, die in der einen oder anderen Weise die Arbeit gefördert haben, seinen verbindlichsten Dank aus.

